

Принципи правового

регулювання виробництва ріпаку

Ю. Ю. Гончар

аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету біоресурсів і природокористування України імені акад. В. З. Янчука

У статті розкрито сутність поняття «принцип», охарактеризовано та обґрунтовано принципи правового регулювання виробництва ріпаку.

Ключові слова: принципи, ріпаківництво, правове регулювання.

В статье раскрыта сущность понятия «принцип», охарактеризованы и обоснованы принципы правового регулирования производства рапса.

Ключевые слова: принципы, рапсоводство, правовое регулирование.

In the article essence of concept is exposed «principle», principles of the legal adjusting of production of rape are described and reasonable.

Keywords: principles, production of rape, legal adjusting.

Принципи права відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного правового регулювання суспільних відносин, формуванні масиву правових норм. Дотримання принципів вимагає особливої уваги для зміцнення засад правової держави.

У філософії поняття «принцип» походить від латинського «*principium*» і означає основне положення, вихідний пункт, першооснову, початок дійсності, основоположне теоретичне знання, яке не потребує доказів і обґрунтування [1, с. 685]. У теорії права провідна роль принципів забезпечується прямим або непрямим їх закріпленням у нормах права. Ті засади, які не закріплені у правових приписах, належать до сфери правосвідомості. У свою чергу принципи можуть бути прямо сформульовані в законодавстві або ж впливати з його загального смислу [2, с. 193].

Сучасний період розвитку українського суспільства характеризується дієвістю як загальних правових принципів (які повинні відобразитися в законодавстві), так і спеціальних принципів, наявність яких зумовлена особливостями мети та змісту суспільних відносин [3, с. 13]. Узагальнюючи різні підходи до визначення загальних принципів аграрного права, можна виокремити такі: рівність учасників аграрних правовідносин, право добровільного вибору селянами форм і напрямів трудової та господарської діяльності, органічний зв'язок трудової діяльності з природно-кліматичними умовами аграрного підприємництва, екологічна спрямованість цієї діяльності, підвищення ефективності державного регулювання в аграрній сфері та ін. Принципи аграрного права мають універсальний характер, оскільки створюють загальні засади для функціонування всієї сукупності аграрних відносин [4, с. 67].

Серед дослідників, які займалися розробкою загальних принципів аграрного права, слід відзначити В. П. Жушмана, М. І. Козиря, О. О. Погрібного. На основі загальних принципів правового регулювання розроблені спеціальні принципи різних сфер сільськогосподарської діяльності. Ними, зокрема, займалися такі вчені-юристи, як: Ю. Ю. Бакай, В. М. Єрмоленко, Л. О. Святченко, В. П. Станіславський, А. М. Статівка та ін.

Зазначені принципи визначають систему правового регулювання відносин в галузі сільського господарства і можуть використовуватися як основа для розробки спеціальних принципів. Водночас необхідно зазначити, що в науковій літературі принципи правового регулювання виробництва ріпаку раніше не досліджувалися. Тому виникає необхідність розроблення спеціальних принципів аграрного права для правового регулювання сфери ріпаківництва.

Метою нашої статті є визначення оптимальної системи принципів правового регулювання виробництва ріпаку, обґрунтування їх змісту.

Одним із спеціальних принципів правового регулювання виробництва ріпаку є принцип раціонального використання й охорони сільськогосподарських угідь у процесі такої діяльності. Його вирощування безпосередньо пов'язане з використанням землі, яка згідно зі ст. 14 Конституції України є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Це дає підстави для правової охорони земель при веденні господарської діяльності. Насамперед, ця охорона спрямована на раціональне використання землі аграрними товаровиробниками в процесі вирощування ріпаку.

Суть цього принципу полягає в забезпеченні одночасного ефективного використання земель та їх охорони. Законо-

давством встановлено спеціальні вимоги з метою збереження ґрунтової родючості земель, підвищення їх урожайності, забезпечення збереження і відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і придбаних якостей землі [5, с. 13].

Земля є основним засобом виробництва у сільському господарстві. За різних умов використання її властивості можуть як поліпшуватися, так і погіршуватися. Але в сучасних умовах інтенсифікації виробництва та збільшення негативного антропогенного впливу на землі сільськогосподарського призначення, порушення системи землеробства призвели до погіршення якості землі, і вона опинилася під загрозою втрати своїх властивостей.

У результаті процвітаючі українські чорноземи виснажуються, зменшуються їх площі. Значна частина сільськогосподарських земель в Україні є деградованими. Згідно з розділом 1 Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. № 2818 пошкодженими ерозією є близько 57,7%, забрудненими – близько 20% та підтопленими близько 12% території. Але точної інформації про стан ґрунтів у цілому по країні немає. Навіть ті землі, які не відносяться до деградованих, поступово втрачають свої властивості.

Ріпак – культура, яка є економічно привабливою для аграрних товаровиробників. За 1990-2009 роки посівні площі ріпаку в Україні збільшились у 12 разів [6, с. 71], а врожайність ріпаку знаходиться на рівні нижчому від середньосвітового, що говорить про неефективність використання сільськогосподарських угідь.

За даними Тернопільського інституту агропромислового виробництва, з гектара посівної площі за один рік ріпак забирає в середньому 100-150 кілограмів

азоту, 30-50 – фосфору та 80-120 – калію. Якщо не повернути в ґрунт те, що постійно забираємо, то порушиться один з основних законів землеробства – закон повернення забраного [7]. При висіванні ріпаку на одному і тому ж полі, нехтуючи встановленими нормами сівозмін, рослина спочатку забирає легкодоступні форми поживних речовин, потім – важкодоступні і, як наслідок, відбувається виснаження ґрунту.

Практичним рішенням зазначених проблем є здійснення контролю за раціональним використанням та охороною земель, а також економічне стимулювання аграрних товаровиробників, які займаються виробництвом ріпаку.

Контроль за використанням та охороною земель передбачено главою 32 Земельного кодексу України. Контролюючі органи на сьогодні не повністю виконують поставлені перед ними завдання щодо забезпечення дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства України. Це, насамперед, пов'язано з відсутністю комплексного правового регулювання видів здійснення контролю за використанням та охороною земель [8, с. 5].

Важливого значення у здійсненні державного контролю за використанням та охороною земель має Державна інспекція сільського господарства України, Державна екологічна інспекція України, Державне агентство земельних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство екології та природних ресурсів та інші центральні органи виконавчої влади.

Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель закріплено ст. 205 Земельного кодексу України. Воно передбачає: надання податкових і кредитних пільг; виділення

коштів для відновлення стану земель; звільнення від сплати за земельні ділянки, які перебувають у стадії поліпшення їх стану; компенсації зниження доходу виробників ріпаку внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель тощо.

Викладене свідчить, що раціональне використання і охорона сільськогосподарських угідь відіграє одне з основних значень у ріпаківництві. Землевласники і землекористувачі зобов'язані зберігати та підвищувати родючість ґрунтів, захищати землі від водної та вітрової ерозії, селю, підтоплення, заболочення, вторинного засолення, висушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами та інших процесів руйнування, не допускати погіршення культурно-технічного стану земель [9, с. 182].

Якісний стан сільськогосподарських земель безпосередньо позначається на врожайності ріпаку, що відображається на економічній ефективності сільськогосподарського виробництва.

Отже, принцип раціонального використання й охорони сільськогосподарських угідь, беззаперечно, є принципом ріпаківництва.

До спеціальних принципів правового регулювання виробництва ріпаку також можна віднести принцип екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища. Він сприяє підтриманню такого стану навколишнього середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки й виникнення небезпеки для здоров'я людини [10, с. 22]. Нарощування обсягів виробництва ріпаку безпосередньо пов'язане із застосуванням мінеральних добрив, хімічних препаратів захисту рослин. Завдяки цьому, можна досягти високих економічних результатів, але навряд чи такий спосіб веден-

ня господарства можна назвати ефективним, оскільки він призводить до антропогенного навантаження ґрунтів, яке у свою чергу впливає на якість продукції, її екологічність, завдає шкоди навколишньому середовищу та здоров'ю людини.

Сучасне виробництво сільськогосподарської продукції неможливе без застосування широкого спектра токсичних речовин хімічного чи біологічного походження, які містяться у мінеральних добривах, засобах захисту рослин, засобах догляду за тваринами, відходах тощо [11, с. 60]. Протягом тривалого періоду сільськогосподарська діяльність здійснюється в умовах погіршення екологічної ситуації, підвищеним вмістом у ґрунті небезпечних речовин. Враховуючи високу природну родючість ґрунтів нашої країни, у аграрних товаровиробників є можливість одержувати відносно високі врожаї сільськогосподарських культур з обмеженим застосуванням мінеральних добрив та агрохімікатів, впроваджуючи органічне землеробство.

Таким чином, слід удосконалити нормативно-правову базу щодо збереження та поліпшення екологічного стану земель, налагодити контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та посилити відповідальність землевласників і землекористувачів за недбале землекористування, розробити заходи, спрямовані на впровадження в практику якісно нових, екологічно безпечних видів техніки та технологій вирощування, застосовувати механізм економічного стимулювання аграрних товаровиробників до екологічно безпечного господарювання. Крім того, слід погодитися з думкою В. П. Станіславського щодо встановлення вимог, які б стимулювали використання у рослинництві корисних комах і органічних мікроорганізмів, більш широкого застосування фітосанітарних та інших біологічних методів за-

хисту рослин, при цьому використовуючи менше хімічних засобів [12, с. 66]. У свою чергу ріпак є ефективним сидератом, який поновлює запаси органічних речовин, що значно покращує фітосанітарний стан ґрунтів. Виконання цих завдань є досить складним та може бути досягнуто лише узгодженістю дій органів державної влади, місцевого самоврядування, землекористувачів та сільськогосподарських товаровиробників, які безпосередньо займаються виробництвом ріпаку.

Наступним принципом ріпаківництва, який гармонійно доповнює попередні, є принцип урахування особливостей природно-кліматичних умов. Сільське господарство характеризується такими істотними особливостями, як: органічний зв'язок сільськогосподарського виробничого процесу з природно-кліматичними умовами; залежність сільськогосподарської праці від певних біологічних процесів у рослинництві; високий ступінь виробничого ризику тощо. Основна частина сільськогосподарських виробників на сьогодні намагається виробляти продукцію, яка потребує найменших матеріально-технічних ресурсів, має мінімальні ризики втрати врожаю при вирощуванні, необмежений попит на внутрішньому та зовнішньому ринках збуту та високу прибутковість. Саме такою сільськогосподарською культурою є ріпак. Та, не зважаючи на його всебічну привабливість, аграрні товаровиробники перед тим, як зайнятися вирощуванням ріпаку, повинні впевнитися у відповідності місцевих умов агротехнологічним вимогам цієї культури. Адже відповідність біологічних особливостей рослин ґрунтово-кліматичним умовам є одним з вирішальних факторів при вирощуванні та отриманні високих урожаїв. Тому, розміщуючи посіви ріпаку в певному регіоні, потрібно обов'язково вивчити кліматич-

ні ресурси зони та співставити їх з біологічними властивостями культури.

Наукою нагромаджено багато даних, що з огляду на агрокліматичні умови, в Україні немає зон, де не можна було б вирощувати ріпак. Але в зонах, які є найменш сприятливими для вирощування цієї культури, отримання найвищих результатів досягається шляхом збільшеного застосування хімічних засобів, які негативно впливають на навколишнє природне середовище та порушують структуру ґрунту. Як наслідок, маємо збільшення затрат праці, нижчу врожайність, високий ступінь виробничого ризику, деградацію ґрунтів, вплив на екологічність і якість продукції, на стан здоров'я людини тощо.

Відповідно до Програми розвитку ріпаківництва в Україні на 2008-2015 рр., затвердженої Міністерством аграрної політики України від 21 лютого 2006 р., стратегія розвитку сфери ріпаківництва має бути спрямована на створення регіональних зон концентрованого вирощування озимого і ярого ріпаку, що дасть можливість науково забезпечити технологічний процес вирощування ріпаку та оптимально концентрувати і мобілізувати наявні ресурси. Враховуючи найбільш сприятливі ґрунтово-кліматичні умови вирощування і особливості поєднання в структурі посівних площ з іншими сільськогосподарськими культурами, виробництво озимого ріпаку по зонах доцільно зосередити в західних, центральних і північних областях, а ярого – в південних і східних.

Враховуючи вищевикладене, виробники ріпаку повинні орієнтуватися на певні вимоги зазначеної культури до ґрунтово-кліматичних умов, що дасть змогу знизити ризик негативного впливу окремих факторів на ріст і розвиток рослини. Доцільно було б встановити певні вимоги щодо оптимального регіонально-

го регулювання посівів ріпаку у сприятливих для вирощування рослини ґрунтово-кліматичних зонах. Звідси випливає, що принцип урахування особливостей природно-кліматичних умов беззаперечно є принципом ріпаківництва і має віднайти своє відображення у нормативно-правових актах для регулювання вирощування сільськогосподарських культур у певних регіональних зонах.

Одним із спеціальних принципів правового регулювання у ріпаківництві є принцип оптимального поєднання публічних і приватних інтересів. Цей принцип полягає у взаємодії інтересів усіх учасників господарської діяльності при здійсненні ріпаківництва та інших осіб, які не є учасниками правовідносин, що виникають в процесі виробництва ріпаку. Іншими суб'єктами цих відносин можуть бути держава, юридичні та фізичні особи. Оптимальне поєднання публічних і приватних інтересів повинне створювати баланс інтересів конкретної людини, держави та суспільства. З одного боку, держава повинна забезпечити специфіку здійснення господарської діяльності у сфері ріпаківництва, що визначає публічний інтерес, а з іншого, – суб'єкти господарювання, які займаються виробництвом ріпаку, здійснюють господарську діяльність у певних умовах, що визначає приватний інтерес. Публічний інтерес слід розуміти як сукупність інтересів держави та суспільства, яка забезпечується та охороняється державою і спрямована на виконання суспільних завдань, охорону загальних благ тощо. Правовідносини з приводу виробництва ріпаку зумовлюють необхідність врахування інтересів кожного учасника правовідносин.

Держава не повинна підвищувати державні (публічні) інтереси на шкоду приватним інтересам. Згідно зі ст. 13, 41, 42, 50, 66 Конституції України, держава по-

винна захищати права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, не допускати погіршення екологічної ситуації і природних якостей землі, захищати права споживачів, здійснювати контроль за якістю та безпечністю продукції, а також за тим, щоб використання власності не завдавало шкоду людині та інтересам суспільства тощо.

У сфері ріпаківництва публічні інтереси полягають у наданні певних стимулів або обмежень при веденні господарської діяльності, вони проявляються у праві самостійного вибору напряму спеціалізації своєї діяльності; підтриманні екологічної безпеки; забезпеченні належного функціонування відносин з виробництва, переробки та реалізації ріпаку; недопущенні скорочення площ під сільськогосподарськими культурами, необхідними для забезпечення продовольчої безпеки країни; контролі за збереженням та відтворенням родючого шару ґрунту тощо.

Приватні інтереси у сфері ріпаківництва полягають у забезпеченні отримання найвищих прибутків усіма суб'єктами цих правовідносин. До цих суб'єктів можна віднести фізичних та юридичних осіб, які займаються вирощуванням, транспортуванням, переробкою ріпаку та ін.

Викладене свідчить, що досягнення визначених цілей у ріпаківництві має здійснюватися при оптимальному поєднанні публічних і приватних інтересів. Держава повинна враховувати суспільно необхідні інтереси та інтереси сільськогосподарських товаровиробників, які задіяні у сфері ріпаківництва в їх єдності та сукупності, оскільки вони тісно переплітаються. При розумному поєднанні таких інтересів можна забезпечити належне функціонування відносин у сфері ріпаківництва та отримання найвищих результатів.

Наступним принципом, притаманним сфері ріпаківництва, є принцип адапта-

ції механізму аграрно-правового регулювання національного виробництва ріпаку відповідно до законодавства Європейського Союзу (ЄС).

Відповідно до розділу 2 Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 квітня 2004 р. № 1629-IV, адаптація законодавства – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з правовою системою Європейського Союзу.

Виробництво ріпаку на сучасному етапі зорієнтовано на зовнішній ринок. Основними імпортерами зазначеної сировини є країни ЄС, куди Україна експортує близько 90% виробленої продукції. Це є підставою для адаптації українського законодавства до законодавства ЄС, зокрема виконання вимог ЄС щодо вирощування ріпаку, стандартів якості й безпечності продукції та безперешкодне регулювання торгівлі цією продукцією тощо.

Велика частка європейських ринків у джерелах збуту українського ріпаку та іншої сільськогосподарської продукції зумовлює необхідність вивчення всіма зацікавленими сторонами вимог, які висувуються країнами-партнерами щодо відповідності торгівлі зазначеною продукцією. З прийняттям 23 квітня 2009 р. Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС «Про стимулювання використанню енергії з відновлюваних джерел та внесення змін і наступної зміни Директив 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС» були затверджені нові вимоги сталості до певних видів біопалив та сировини, з якої воно виробляється. Вимоги сталості, які стосуються біопаливної сировини, передбачають: вирощування ріпаку (енергетичної культури) на ріллі (недопущення зміни цільового призначення землі, на якій він вирощу-

ється); обмеження використання земель з високим вмістом карбону, а також торфовищ; охорона біорізноманіття; наявність документів, які засвідчують розташування земельної ділянки, на якій вирощується культура, та ділянок навколо них тощо. Деякі положення зазначеної Директиви щодо вирощування біопаливної сировини передбачені національним законодавством, але певна частина вимог потребує розробки та затвердження плану заходів щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС у цій галузі. Тому для України, як для експортера біопаливної сировини, питання адаптації аграрно-правових норм відповідно до законодавства ЄС є особливо важливим.

Отже, поряд із загальними принципами аграрного права, спеціальними принципами правового регулювання виробництва ріпаку є: принцип раціонального використання й охорони сільськогосподарських угідь, принцип екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища, принцип урахування особливостей природно-кліматичних умов, принцип оптимального поєднання публічних і приватних інтересів, принцип адаптації механізму аграрно-правового регулювання національного виробництва ріпаку відповідно до законодавства ЄС. Важливого значення для підвищення ефективності сільського господарства має закріплення їх основних засад у нормативно-правових актах.

Здійснені спроби дослідження спеціальних принципів правового регулювання виробництва ріпаку не претендують на вичерпність, подальших досліджень потребує об'єднання обґрунтованих принципів у змісті законодавства, що дозволить упорядкувати господарські відносини з метою ефективного ведення господарської діяльності.

Список використаної літератури

1. Философский словарь [уклад. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба]. – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с.
2. Загальна теорія держави і права / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.]; за ред. М. В. Цвіка. – Х., Право, 2002. – 432 с.
3. Аграрне право України : підруч. / За ред. О. О. Погрібного. – К. : Істина, 2007. – 448 с.
4. *Єрмоленко В. М.* Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: [Монографія]. – К., Магістр-XXI сторіччя, 2008. – 188 с.
5. Земельне право України: підруч. / [М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін.]; за ред. М. В. Шульги. – К., Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
6. *Пилипенко Т. В.* Формування ринку ріпаку в Україні / Пилипенко Т. В. // Економіка АПК. – 2010. – №11. – С. 71-73.
7. Україна вже втратила 30% чорноземів [електронний ресурс] / В. Баца // Земельна спілка України. – 2011.– Режим доступу : www.zsu.org.ua
8. *Шемшученко Ю. С.* До питання про види здійснення контролю за використанням та охороною земель / Ю. С. Шемшученко // Державний контроль за дотриманням земельного та екологічного законодавства : стан, проблеми та шляхи вдосконалення. – К. : Юридична думка, 2009.
9. Аграрне право України : підруч. / За ред. В. З. Янчука. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 559 с.
10. Екологічне право України / [Гетьман А. П., Шульга М. В., Попов В. К. та ін.]; за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульга. – Х., Право, 2006. – 384 с.
11. Аграрне право України : підруч. / [В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К., Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
12. *Станіславський В. П.* Правове регулювання вирощування і реалізації високопродуктивного насіння зернових культур : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Станіславський Валерій Петрович. – Х., 2004. – 192 с.